

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA a DEMOGRAFIA

SLOVAK STATISTICS
and DEMOGRAPHY

4/2018

ročník/volume 28

Recenzovaný vedecký časopis so zameraním na prezentáciu moderných štatistických a demografických metód a postupov.

Scientific peer-reviewed journal focusing on the presentation of modern statistical and demographic methods and procedures.

Článok/Article: 2

Typ článku/Type of article: vedecký článok/scientific article

Strany/Pages: 19 – 37

Dátum vydania/Publication date: 15. október 2018/October 15, 2018

Viera PILINSKÁ
INFOSTAT – Výskumné demografické centrum

ZMENY V ŠTRUKTÚRE OBYVATEĽSTVA PODĽA VEKU, RODINNÉHO STAVU A VZDELANIA NA SLOVENSKU PO VZNIKU ČESKOSLOVENSKA

CHANGES IN THE POPULATION STRUCTURE BY AGE, MARITAL STATUS AND EDUCATION IN SLOVAKIA AFTER THE ESTABLISHMENT OF CZECHOSLOVAKIA

ABSTRAKT

Článok analyzuje štruktúru obyvateľstva Slovenska podľa veku, rodinného stavu a vzdelania za obdobie uplynulých 100 rokov od vzniku Československej republiky. Na základe údajov deklarovovaných v sčítaní obyvateľov od roku 1921 až po posledné v roku 2011 hodnotí zmeny v spomínaných populačných štruktúrach.

ABSTRACT

The article analyses the population structure of Slovakia by age, marital status and education over the past 100 years since the establishment of the Czechoslovak Republic. Based on the data declared in the population censuses from 1921 until the last one in 2011, it evaluates the changes and trends in the development of the mentioned population structures.

KĽÚČOVÉ SLOVÁ

veková štruktúra, rodinný stav, vzdelanie, pohlavie, priemerný vek, mediánový vek, index starnutia, index závislosti

KEY WORDS

age structure, marital status, education, sex, mean age, median age, aging index, dependency ratio

1. ÚVOD

Obyvateľstvo Slovenska je z demografického, kultúrneho, sociálneho hľadiska významne heterogénne. Podľa určitých stanovených identifikačných znakov môžeme obyvateľstvo triediť do rôznych štruktúr. Hlavnou populačnou štruktúrou je veková štruktúra. Jej súčasná podoba sa začala formovať približne v období vzniku Československej republiky. Počas uplynulých 100 rokov sa vo vekovej štruktúre postupne premietali všetky zásadné spoločenské udalosti, ktoré ovplyvnili jednotlivé populačné procesy. Šlo predovšetkým o medzivojnové obdobie, druhú svetovú vojnu, obdobie industrializácie po nej, éru totalitného režimu, obdobie normalizácie a pád komunizmu. Zmenám sa nevyhli ani ďalšie populačné štruktúry. Niekoľko desaťročí trvajúca stabilita v štruktúre obyvateľstva podľa rodinného stavu sa v súvislosti s premenami vekovej štruktúry, so zmenou hodnotového rebríčka osôb, uvoľnením náboženského cítenia a ďalších faktorov, transformovala a smeruje k pluralizácii rodinných foriem. Zvyšovanie úrovne vzdelania a preferovanie vyšších foriem vzdelávania pozitívne ovplyvnili štruktúru obyvateľstva podľa vzdelania.

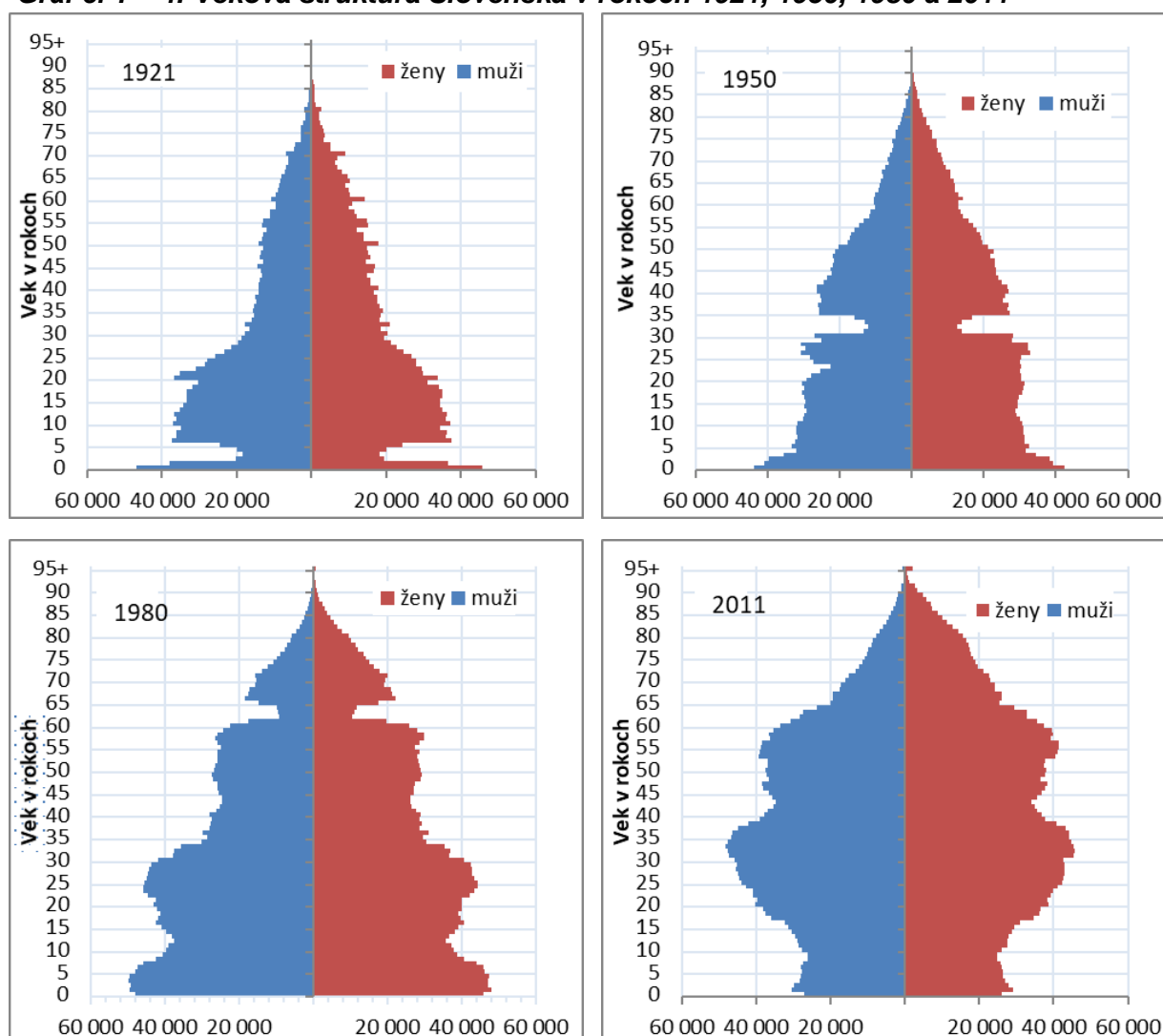
Cieľom článku je poukázať na hlavné zmeny vo vývoji vekovej štruktúry, v štruktúre obyvateľstva podľa rodinného stavu a vzdelania v období od vzniku

Československa prostredníctvom údajov zo sčítaní obyvateľov od roku 1921 až po posledné v roku 2011.

2. VEKOVÁ ŠTRUKTÚRA OBYVATEĽSTVA SLOVENSKA

Súčasná veková štruktúra Slovenska sa začala formovať približne v období vzniku prvej samostatnej Československej republiky. Charakter vekovej štruktúry sa pod vplyvom zmien v reprodukčnom správaní postupne menil z progresívneho až na súčasný regresívny. Vekovú štruktúru modifikovali presuny menej a viac početných generácií naprieč vekovým spektrom (grafy č. 1 – 4). Boli to predovšetkým slabé ročníky z obdobia prvej svetovej vojny a početné generácie narodených z konca 40. a začiatku 50. rokov, ďalej populačne silné ročníky narodených v 70. rokoch a menej početné generácie narodených v 80. rokoch a v prvej polovici 90. rokov minulého storočia [4, 5, 8, 9].

Graf č. 1 – 4: Veková štruktúra Slovenska v rokoch 1921, 1950, 1980 a 2011

Zdroj údajov: ŠÚ SR, vlastné spracovanie

Na vekovej štruktúre Slovenska v prvom československom sčítaní (1921) sa nepriaznivo odrazil vplyv prvej svetovej vojny – podiel detí klesol pod 35 %. Zvlášť dramaticky klesol počet detí vo veku 2 – 5 rokov. Na druhej strane je možné na vekovej pyramíde z tohto obdobia identifikovať pozitívny prejav kompenzačnej povojnovej fázy v podobe zvýšenej pôrodnosti pri dočasne zlepšených úmrtnostných

pomerach (graf č. 1). Pokles podielu detskej populácie pokračoval aj v nasledujúcom sčítaní (1930), keď dosiahol 32 %. Zastúpenie ostatných hlavných vekových skupín bolo v oboch medzivojnových sčítaniach veľmi podobné. Podiel produktívneho obyvateľstva predstavoval 61 % a podiel poproduktívnej zložky sa pohyboval od 5 do takmer 6 %. Podiel osôb v reprodukčnom veku predstavoval polovicu celkovej populácie Slovenska. Priemerný vek dosiahol 28 rokov, index starnutia vzrástol zo 16 % (1921) na necelých 19 % (1930). Index závislosti mladých bol nad hranicou 50 osôb, kým index závislosti starého obyvateľstva bol stále pod hodnotou 10 seniorov na 100 osôb v produktívnom veku.

Tabuľka č. 1: Hlavné vekové skupiny obyvateľstva podľa pohlavia, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011 (v %)

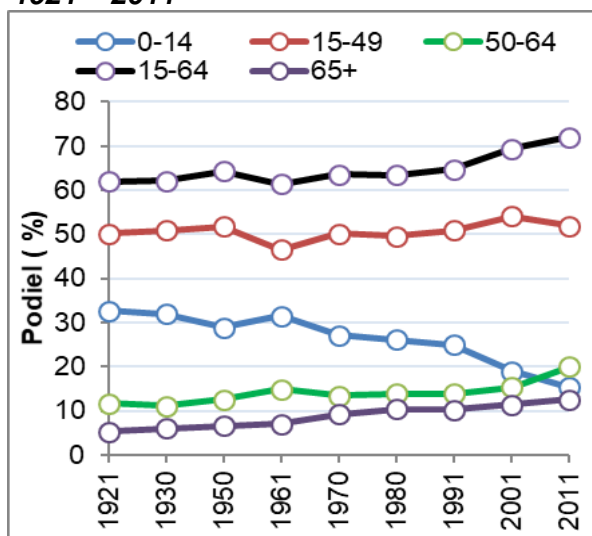
Hlavné vekové skupiny	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Muži									
0 – 14	33,8	33,2	30,2	32,5	28,2	27,1	26,1	20,1	16,1
15 – 49	49,7	50,6	52,0	46,9	50,7	50,6	52,5	56,3	54,3
50 – 64	11,4	10,6	11,9	14,6	13,1	13,4	13,0	14,7	19,8
15 – 64	61,1	61,2	63,8	61,5	63,8	64,0	65,5	71,0	74,1
65+	5,1	5,6	6,0	6,0	8,0	8,9	8,4	8,9	9,8
Ženy									
0 – 14	31,7	30,7	27,7	30,6	26,2	25,1	23,8	18,1	14,5
15 – 49	50,6	51,3	51,7	46,1	49,7	48,5	49,4	52,1	49,7
50 – 64	12,1	11,6	13,2	15,3	13,7	14,5	14,6	16,0	20,4
15 – 64	62,7	62,9	64,9	61,4	63,4	63,0	64,0	68,1	70,1
65+	5,6	6,4	7,4	8,0	10,4	11,9	12,1	13,8	15,4
Spolu									
0 – 14	32,7	31,9	28,9	31,5	27,2	26,1	24,9	19,0	15,3
15 – 49	50,2	51,0	51,8	46,5	50,2	49,5	50,9	54,2	52,0
50 – 64	11,8	11,1	12,6	15,0	13,4	13,9	13,9	15,3	20,1
15 – 64	62,0	62,1	64,4	61,5	63,6	63,5	64,8	69,5	72,0
65+	5,3	6,0	6,7	7,0	9,2	10,4	10,3	11,5	12,7

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Po druhej svetovej vojne pokračoval proces transformácie vekovej štruktúry. V roku 1950 klesol podiel detí pod 29 %. Klesajúci trend detskej populácie bol prerušený iba v nasledujúcom sčítaní v roku 1961, keď podiel 0 – 14-ročných v populácii prechodne vzrástol na 31,5 %. V nasledujúcom sčítaní v roku 1970 to však už bolo iba 27 %. V 70. rokoch minulého storočia síce nastalo určité oživenie pôrodnosti, ktoré bolo znásobené aj štrukturálnym efektom, keď do veku najvyššej plodnosti prišli početné generácie žien narodených v prvej povojnovej dekáde, ale tento jav bol dočasný a krátkodobý, takže dokázal len zmierniť dynamiku poklesu [6]. V roku 1980 bol podiel detí do 15 rokov približne 26 % a v poslednom československom cenzu tesne pod 25 %. V sčítaní z roku 2001 podiel detí nedosahoval ani pätinu celkovej populácie Slovenska a v poslednom sčítaní v roku 2011 to už bolo iba 15 %.

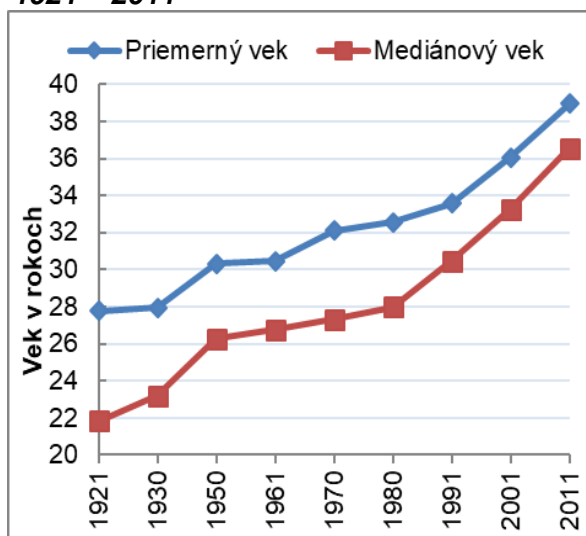
Pokles detskej zložky umožnil zvýrazniť postavenie reprodukčnej a poreprodukčnej časti populácie Slovenska, čo sa naplno prejavilo až v sčítaní v roku 2001, keď podiel reprodukčnej zložky prekročil hranicu 54 % a poreprodukčnej 15 %. Dovtedy sa podiel osôb v reprodukčnom veku dlhodobo udržiaval na úrovni okolo 50 %, v prípade osôb v poreprodukčnom veku to bolo 11 – 14 %. V poslednom intercenzálnom období pozorujeme opätovné zníženie reprodukčnej zložky populácie na hranicu 52 %. Dôvodom bol presun početných ročníkov z 50. rokov do poreprodukčného obdobia a ich nahrádzanie menej početnými generáciami z 80. a prvej polovice 90. rokov minulého storočia [4, 5, 6, 14]. Podiel obyvateľstva v produktívnom veku od roku 1950 do sčítania v roku 1991 rástol iba miernym tempom a pohyboval sa od 62 do 65 %. Až v posledných dvoch cenzech z obdobia samostatnej Slovenskej republiky, podiel tejto zložky rástol dynamickejšie, keď sa priblížil ku hranici 70 % a následne v roku 2011 ju prekročil (tab. č. 1). Mierne tempo rastu v povojnovom období vykazoval aj podiel poproduktívnej zložky obyvateľstva SR. K jeho akcelerácii došlo až v intercenzovom období 1970 – 1980, keď sa jeho podiel v porovnaní s rokom 1921 zdvojnásobil. Od sčítania v roku 1980 je podiel poproduktívnej populácie nad 10%. Pri poslednom sčítaní dosiahol takmer 13 % (tab. č. 1 a graf č. 5).

Graf č.5: Vývoj podielu hlavných vekových skupín, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

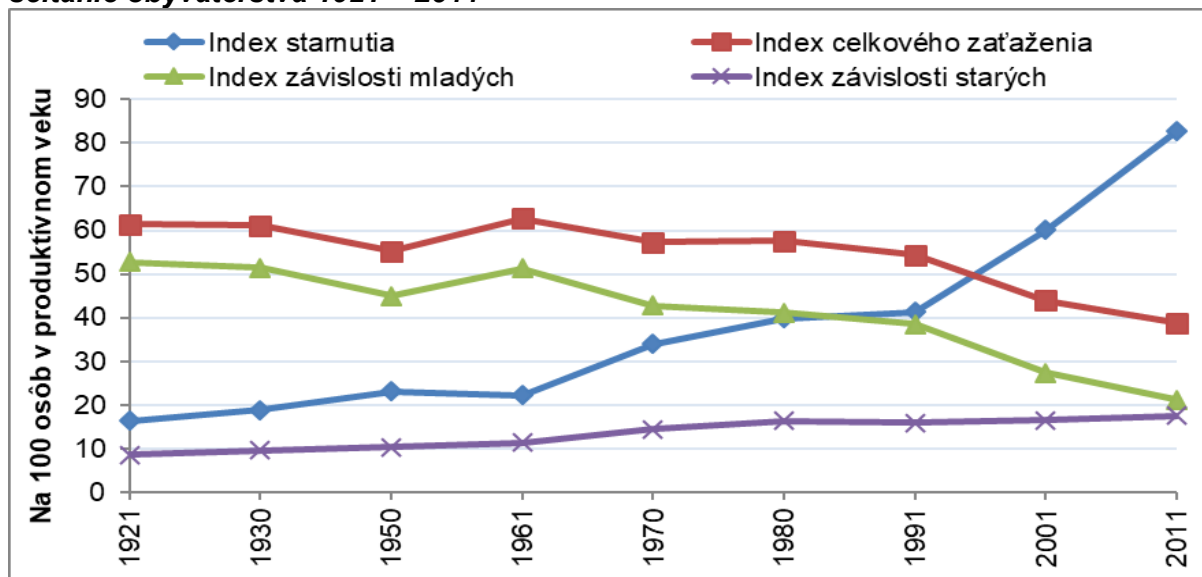
Graf č.6: Vývoj priemerného a mediánového veku, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011

Starnutie populácie potvrdzuje aj vývoj hodnôt syntetických ukazovateľov [2]. Z grafu č. 7 je zrejmé, že k zrýchleniu procesu starnutia došlo v posledných dvoch intercenzových obdobiach. Medzi sčítaniami 1950 – 2011 vzrástol priemerný vek z 30 na takmer 39 rokov a mediánový vek z 26 rokov na 36,5 roka (graf č. 6). Znamená to, že kým v roku 1950 bola polovica populácie Slovenska mladšia ako 26,3 roka, v roku 2011 mala polovica Slovenska viac ako 36,5 roka. V roku 1950 pripadalo na 100 detí 23 seniorov a do sčítania v roku 1980 vzrástol ich počet na necelých 40. Podľa posledného sčítania však pripadalo na 100 detí takmer 83 seniorov. Index závislosti mladého obyvateľstva v dôsledku dlhodobého poklesu plodnosti klesá. Výnimkou boli iba 50. roky, keď vplyvom povojnovej kompenzačnej fázy sa tento ukazovateľ zvýšil nad 51 %. V súčasnosti na 100 osôb v produktívnom veku pripadá už len niečo viac ako 21 detí. Opačnú tendenciu vykazuje index

závislosti starého obyvateľstva. Kým podľa sčítania v roku 1950 na 100 osôb v produktívnom veku pripadalo len niečo viac ako 10 osôb vo veku 65 a viac rokov, v poslednom sčítaní z roku 2011 to už bolo takmer 18 seniorov. Index celkového ekonomického zaťaženia produktívnej populácie od začiatku 20. storočia až do 50. rokov klesal z približne 75 osôb na 55 osôb. Na začiatku 60. rokov, kedy došlo k zvýšeniu podielu detskej zložky v populácii, jeho hodnota mierne vzrástla.

Graf č. 7: Vývoj syntetických ukazovateľov vekovej štruktúry obyvateľstva SR, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

V nasledujúcich rokoch síce index zaťaženia mladým obyvateľstvom klesal, ale súčasne sa zvyšovalo zaťaženie starým obyvateľstvom. Z tohto dôvodu sa celkové zaťaženie produktívnej populácie nasledujúcich 30 rokov menilo minimálne a hodnota indexu celkového zaťaženia bola na úrovni okolo 57 % [9]. Od začiatku 90. rokov podiel detskej zložky začal dramaticky klesať a zvyšovanie podielu seniorov v populácii tiež nebolo výrazné, hodnota indexu celkového zaťaženia klesala. Ešte v roku 1991 dosahovala hodnotu 54 osôb, no pri sčítaní v roku 2011 to bolo iba necelých 39 osôb.

3. RODINNÝ STAV OBYVATEĽSTVA NA SLOVENSKU

K faktorom, ktoré formujú štruktúru obyvateľstva podľa rodinného stavu patrí intenzita a časovanie demografických procesov – sobášnosti, rozvodovosti a úmrtnosti. Sekundárne na ňu pôsobia aj kultúrne tradície, postoje a normy, spolu so sociálno-ekonomickými podmienkami obyvateľstva [1, 9, 10].

V štruktúre obyvateľstva podľa rodinného stavu mali a stále majú v slovenskej populácii nad 15 rokov dominantné postavenie ženatí muži a vydaté ženy. Druhú najpočetnejšiu skupinu tvoria slobodní, resp. slobodné. Od prvého sčítania po vzniku Československej republiky až po posledné v roku 2011 tvorili obe skupiny spolu 80 – 90 % slovenskej populácie. Všeobecne platí, že pri poklese podielu slobodných sa zvyšoval podiel žijúcich v manželstve a naopak (tab. č. 2). Podiel slobodných v prvom a druhom československom sčítaní bol na úrovni 30 %, pričom slobodných mužov bolo viac (35 %) ako žien (25 %). Zvýšená intenzita sobášnosti v povojnovom období zapríčinila pokles podielu slobodných, ktorý vyvrcholil na konci 50. rokov.

Iba 25 % mužov a necelých 18 % žien bolo podľa sčítania v roku 1961 slobodných. V nasledujúcom období sa intenzita sobášnosti mierne znížila, čo sa prejavilo nárastom počtu slobodných v sčítaní roku 1970 (23 %). Pronatalitné a prorodinné opatrenia na konci 60. a na začiatku 70. rokov prechodne „oživilí“ sobášnosť, takže opäť v cenoch 1980 a 1991 bol zaznamenaný pokles podielu slobodných (21 % v roku 1991; 26 % mužov a 17,6 % žien). Na prelome tisícročí sa dovtedy zaužívaný a relatívne stabilný model rodinného správania začína meniť [3, 9, 10]. Vplyvom dramatického poklesu sobášnosti a posunu sobášov do vyššieho veku počet slobodných dramaticky stúpol. V roku 2001 podiel slobodných dosiahol 27 % a v nasledujúcom sčítaní prekročil 30 % (36 % mužov, 27 % žien).

Tabuľka. č. 2: Štruktúra obyvateľstva podľa rodinného stavu a pohlavia, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011 (v %)

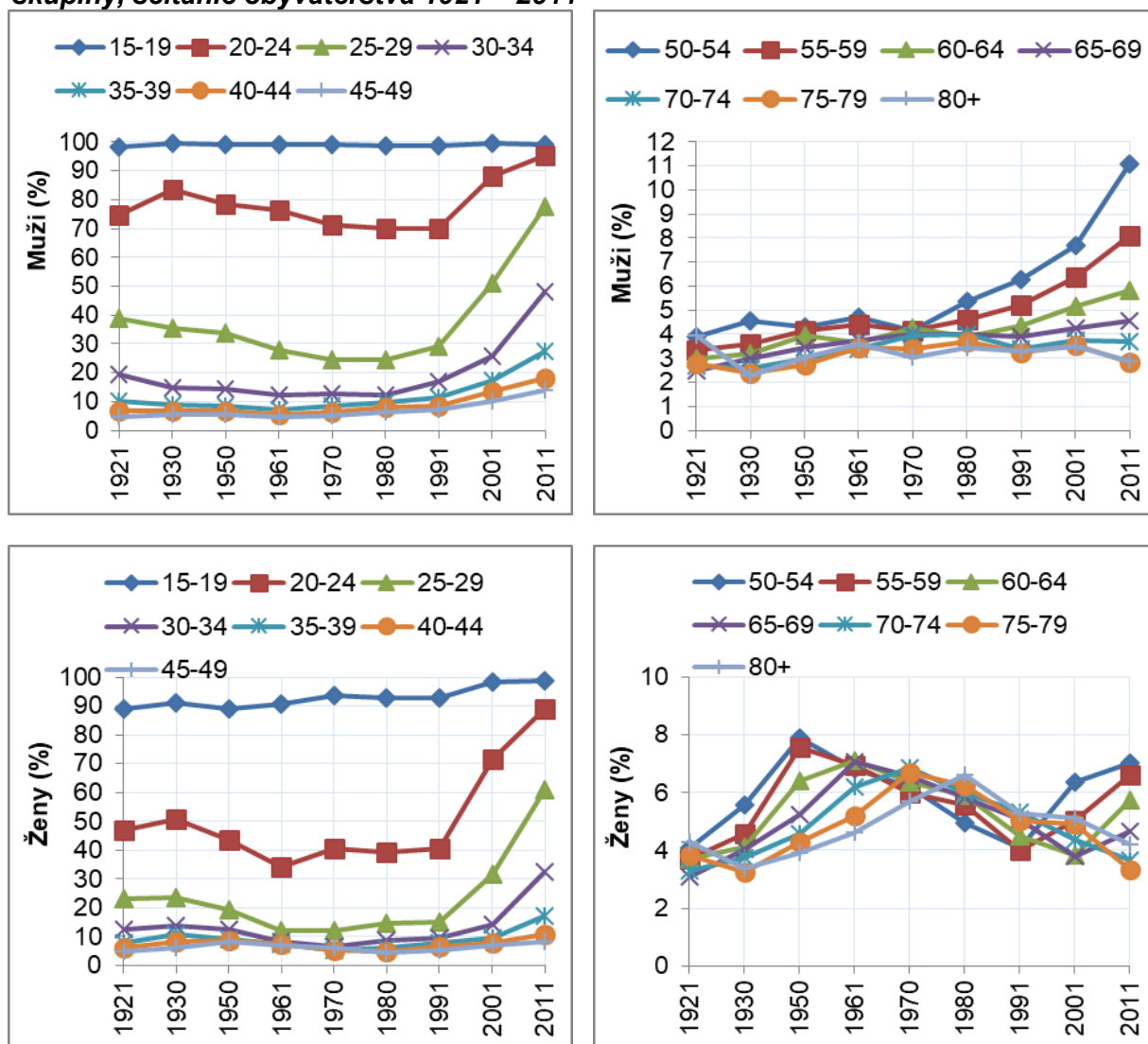
Rodinný stav	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Muži									
Slobodní	35,1	34,5	28,2	25,1	27,0	26,0	25,7	32,1	35,6
Ženatí	59,9	60,6	67,2	70,9	68,6	68,6	67,8	58,9	50,6
rozvedení	0,2	0,3	0,5	0,7	1,0	2,0	3,2	4,7	8,4
Ovdovení	4,8	4,5	4,1	3,3	3,3	3,3	3,2	2,9	2,8
Ženy									
Slobodné	24,8	25,4	21,5	17,6	19,7	18,1	17,3	22,9	26,6
Vydaté	57,3	58,4	62,8	67,4	65,1	64,5	62,7	54,6	47,7
rozvedené	0,3	0,5	0,8	1,1	1,5	2,8	4,3	6,2	9,8
Ovdovené	17,6	15,7	14,9	13,8	13,6	14,5	15,6	14,9	13,9
Spolu									
slobodní/slobodné	29,7	29,7	24,7	21,2	23,3	21,9	21,3	27,3	30,9
ženatí/vydaté	58,5	59,5	64,9	69,1	66,8	66,5	65,2	56,7	49,1
rozvedení/rozvedené	0,3	0,4	0,6	0,9	1,3	2,4	3,8	5,5	9,2
ovdovení/ovdovené	11,5	10,4	9,8	8,7	8,6	9,1	9,6	9,1	8,6

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Podiel osôb žijúcich v manželstve bol v medzivojnovom období pod hranicou 60 %. Až po druhej svetovej vojne vplyvom kompenzačnej fázy podiel ženatých, resp. vydatých v populácii SR stúpol na 65 %. V roku 1961 sa podiel žijúcich v manželstve priblížil k 70 %. Ďalší vývoj však ukázal kontinuálny pokles podielu ženatých resp. vydatých. Do začiatku 90. rokov sa podiel žijúcich v manželstve udržal nad 65 %. Spomínaný pokles sobášnosti na začiatku nového tisícročia v kombinácii s rastúcou rozvodovosťou viedli k dramatickému poklesu podielu ženatých mužov a vydatých žien, ktorý je podľa posledného sčítania pod hranicou 50 % (51 % mužov a 48 % žien). Je to doteraz historicky najnižšia hodnota. Podiel rozvedených bol v populácii Slovenska dlhodobo veľmi nízky – pod hranicou 1 %. Tú dosiahol až začiatkom 70. rokov a odvtedy podiel rozvedených rástol, v posledných dvoch intercenzových obdobiach zvlášť dynamicky. Údaje z posledného sčítania (2011) hovoria o 9 % rozvedených (8 % mužov a takmer 10 % žien). Podiel ovdovených bol na Slovensku od vzniku Československej republiky najvyšší v roku 1921 (11,5 %). Podiel ovdovených žien vzhľadom na vojnové udalosti až trojnásobne prevyšoval mužov [3, 9]. Po druhej svetovej vojne sa podiel ovdovených udržiaval pod hranicou 10 %. Od sčítania roku 1961 sa podiel ovdovených mužov stabilizoval na 3 %. Ženy sa častejšie stávajú ovdovenými ako muži. Okrem diferenčnej

úmrtnosti dôležitú úlohu zohráva aj intenzita, s akou ovdovené osoby opakovane vstupujú do manželstva. Keďže šance na ďalší sobáš mali dlhodobo vyššie ovdovení muži, aj tento proces prispieval k častejšiemu výskytu ovdovených žien v populácii Slovenska [8]. Podiel ovdovených žien rástol a maximálnu úroveň dosiahol v roku 1991. V súčasnosti je pod hranicou 15 %.

Graf č. 8 – 11: Podiel slobodných mužov a žien na Slovensku – vybrané vekové skupiny, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011

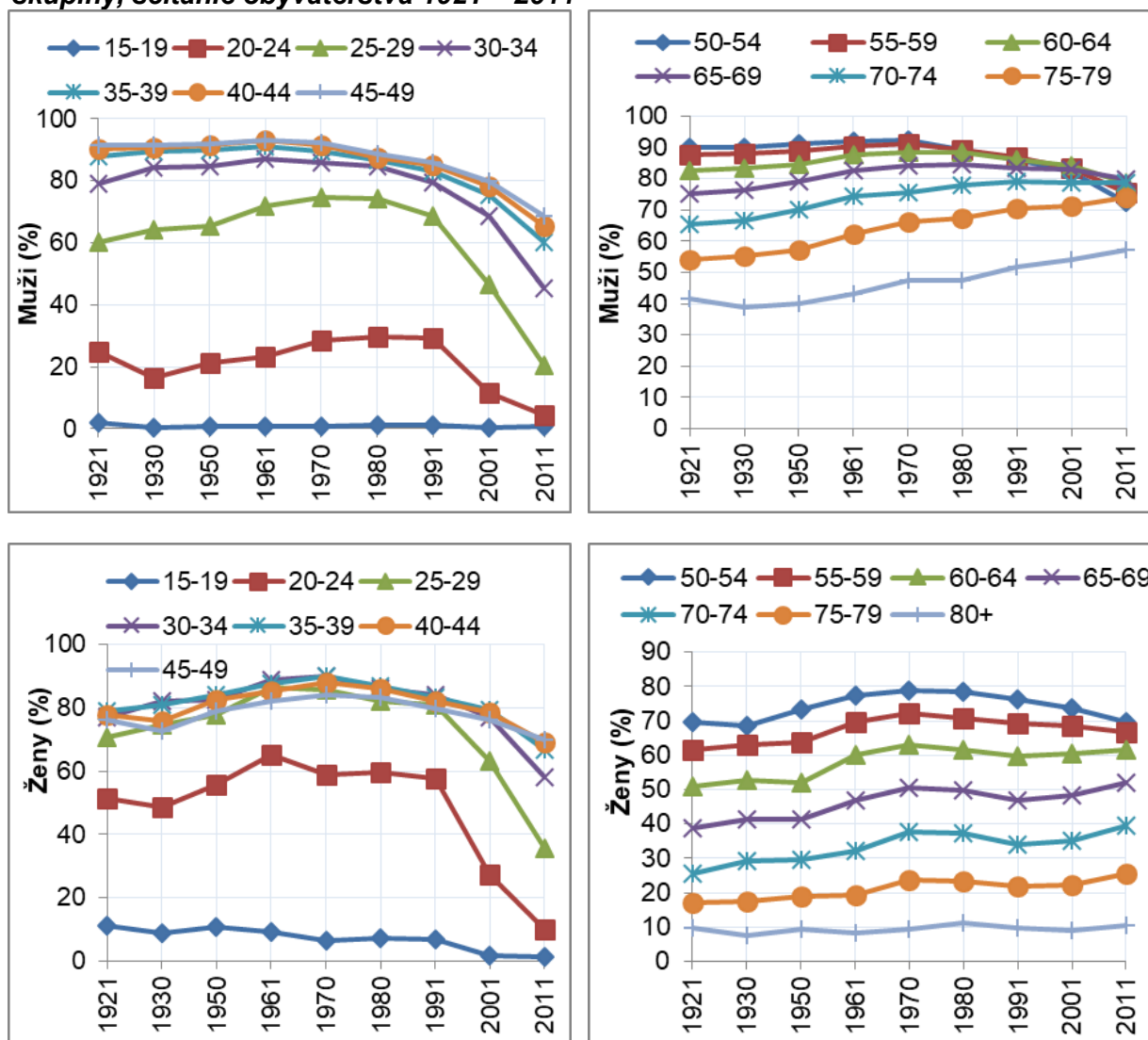
Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

V populácii slobodných dominuje skupina 15 – 19-ročných. Len zanedbateľná časť z nich vstupuje do manželstva pred dovŕšením 20 rokov. Ak vynecháme túto okrajovú skupinu slobodných, tak najviac ich je vo veku 20 až 24 rokov. V prípade mužov je pomerne početná aj veková skupina 25 – 29-ročných (graf č. 8 – 11). Po druhej svetovej vojne sa podiel slobodných 20 – 24-ročných mužov znižoval až na hranicu 70 % (1970), na ktorej sa udržal až do začiatku 90. rokov. U žien rovnakej vekovej skupiny bol vývoj podobný. Najnižšiu úroveň dosiahol pri sčítaní v roku 1961 (34 %), následne vzrástol na 40 % a na tejto úrovni zotrval až do sčítania 1991. V posledných dvoch sčítaniach došlo v rámci tejto vekovej skupiny (20 – 24-roční) k dynamickému nárastu podielu až na 95 % u mužov a na takmer 90 % u žien.

Podobný vývoj pozorujeme v celom sledovanom období aj vo vekových kategóriách od 25 – 39 rokov, v prípade mužov až do veku 49 rokov: od sčítania v roku 1921 pozvoľný pokles podielu slobodných, následne jeho stabilizácia (obdobie 50. až 80. rokov) a od začiatku 90. rokov začiatok rastu podielu. Zastúpenie starších vekových skupín slobodných mužov aj žien sa vyvíjalo odlišne. V prípade mužov sa hodnota podielu v jednotlivých vekových skupinách nad 50 rokov pohybovala od 2 do 5 %. Až v posledných dvoch cenzoch pomerne významne vzrástol podiel slobodných mužov 50 – 64-ročných, najviac vo veku 50 – 54 rokov (na 11 % v roku 2011), podiel 65 ročných a starších slobodných mužov bol relatívne stabilný. Podiel slobodných 50 – 59-ročných žien rástol od sčítania 1921 až do začiatku 50. rokov. V prípade starších ročníkov slobodných žien (nad 60 rokov) pozorujeme nárast podielu aj v neskoršom období, u tých najstarších (80+-ročných) až do začiatku 80. rokov. Po dosiahnutí maxima nasledovalo aj v ich prípade obdobie poklesu a podobne ako u mužov až v posledných dvoch sčítaniach zaznamenávame rast podielu slobodných žien, s výnimkou 75 ročných a starších.

Graf č.12 – 15: Podiel ženatých mužov a vydatých žien na Slovensku – vybrané vekové skupiny, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011

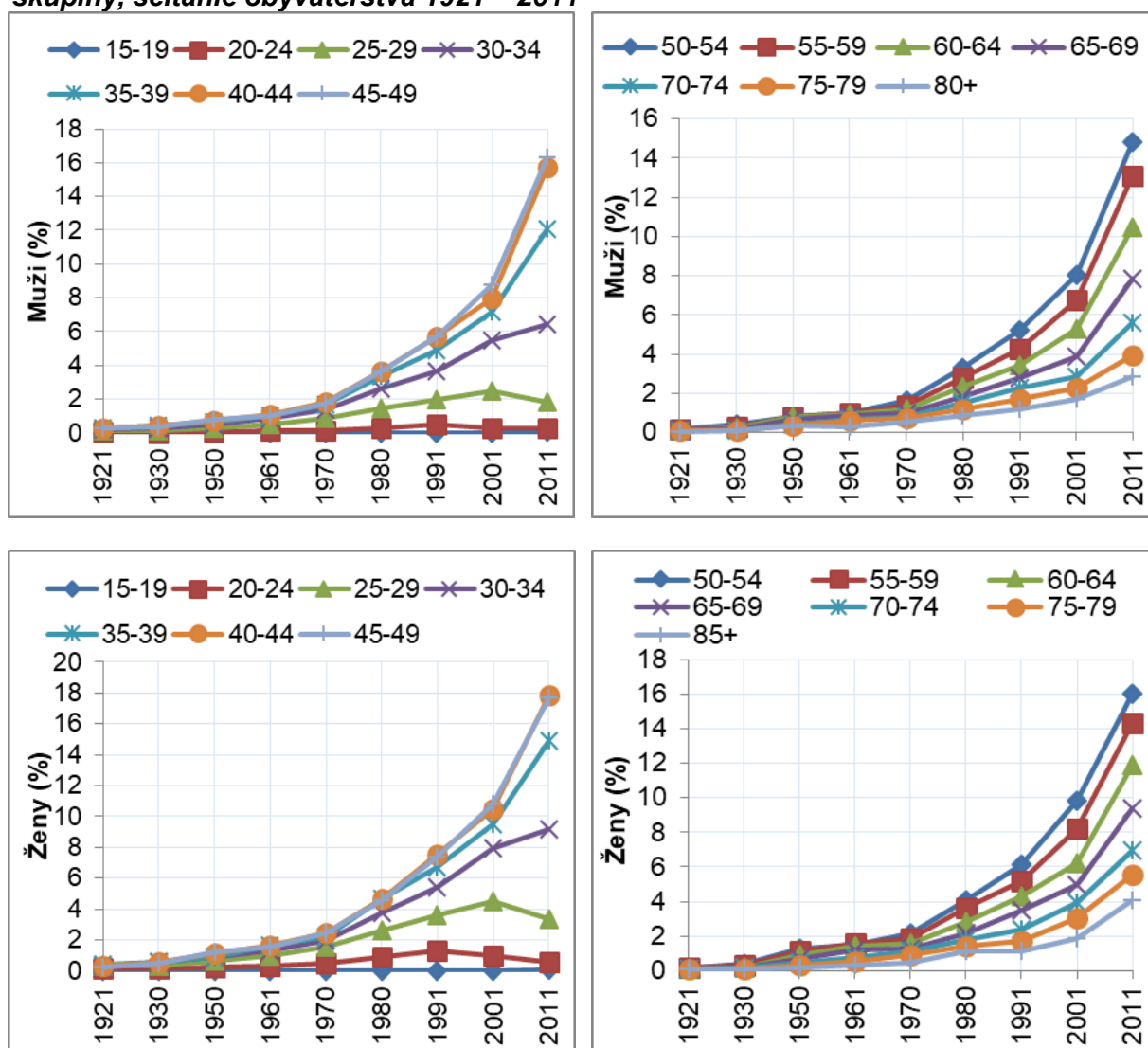
Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Najmenej osôb žijúcich v manželstve je v najmladších vekových skupinách mužov a žien. Podiel ženatých mužov a vydatých žien od 20 rokov vyššie sa od roku 1921 vyvíja podobne, pričom platí, že váha ich podielu v jednotlivých vekových skupinách s vekom rastie. Podiel 30 – 34-ročných ženatých mužov a vydatých žien bol nad hranicou 80 % až do začiatku 90. rokov. Pokles sobášnosti spôsobil zníženie ich podielu, zaznamenaného v posledných dvoch sčítaniach. Podľa posledných údajov (2011) žilo v manželstve vo veku 30 – 34 rokov iba 45 % mužov a 58 % žien. Významné zastúpenie v populácii ženatých, resp. vydatých mali aj vekové kategórie 35 – 49-ročných, ktoré z hľadiska reprodukčného veku zaraďujeme do jeho druhej polovice. Do začiatku 70. rokov bol podiel ženatých mužov vo veku 35 – 49 rokov nad 90 %, v sčítaní 1980 bol tesne pod ňou a na konci 90. rokov klesol pod 80 %. Do posledného sčítania sa znížil ešte viac – pod úroveň 70 % (graf č. 12 – 13).

Veľmi podobný bol vývoj u rovnako starých vydatých žien. V poreprodukčnom veku, v dôsledku rastúcej rozvodovosti ako aj poklesu opakovanej sobášnosti, sledujeme približne od 60. rokov minulého storočia pokles podielu 50 – 64-ročných osôb žijúcich v manželstve. Naopak v staršom seniorskom veku (70-roční a starší) podiel osôb žijúcich v manželstve rástol, s výnimkou 80 ročných a starších žien, kde bol podiel vydatých v celom sledovanom období relatívne vyrovnaný (graf č. 14 – 15).

Až do sčítania v roku 1961 podiel rozvedených mužov vo všetkých vekových skupinách dosahoval hranicu maximálne 1 %, u žien to bolo do 2 %. V každom nasledujúcom sčítaní podiel rozvedených osôb v jednotlivých vekových skupinách rástol. Zmeny v charaktere rodinného správania, ktoré evidujeme v posledných dvoch sčítaniach, prispeli k dramatickým zmenám. Podiel rozvedených mužov aj žien vzrástol v každej vekovej skupine od 30 rokov, najviac vo veku 40 – 49 rokov (16 % u mužov a 18 % u žien). Výrazné zastúpenie rozvedených je evidentné aj vo vyššom veku. V jednotlivých päťročných vekových skupinách od 50 do 64 rokov je nad úrovňou 10 % (graf č. 16 – 19).

Graf č. 16 – 19: Podiel rozvedených mužov a žien na Slovensku – vybrané vekové skupiny, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011

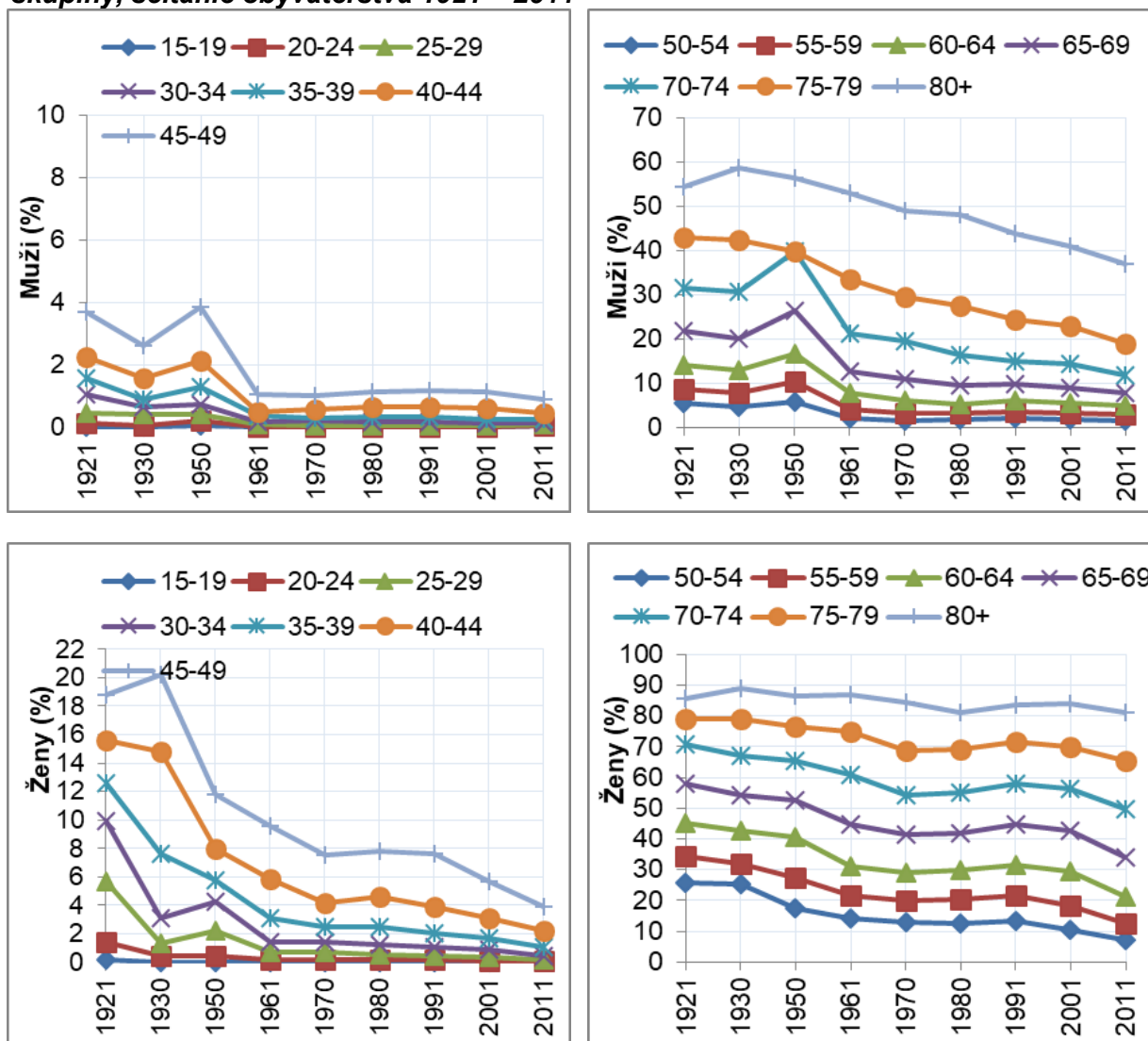
Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Vyššia mužská nadúmrtnosť, ktorá sa po vojne ešte viac prehĺbila, ale aj vplyvom častejšieho opakovaného vstupu do manželstva u mužov oproti ženám, sa prejavili na väčšom zastúpení ovdovených žien v populácii SR. Až od vekovej skupiny 60 – 64 rokov začína byť podiel ovdovených mužov významnejší. V povojnovom sčítaní (1950) bol podiel ovdovených mužov v celom sledovanom období a vo všetkých vekových skupinách najvyšší. Postupné zlepšovanie úmrtnostných pomerov prispelo k priaznivému vývoju – k znižovaniu podielu ovdovených mužov, a to vo všetkých vekových skupinách (graf č. 20 – 21).

Pomerne vysoký podiel ovdovených žien v porovnaní s mužmi nachádzame v jednotlivých sčítaniach už v relatívne mladom veku. V prvých dvoch sčítaniach od vzniku Československa podiel ovdovených žien po 35 roku veku prekročil 10 % a vo vekovej skupine 45 – 49-ročných dosiahol 20 % (1930). Až po skončení druhej svetovej vojny dochádza k zníženiu podielu ovdovených žien do 49 rokov pod hranicu 10 %. Údaje z každého nasledujúceho sčítania potvrdzujú pozitívny trend postupného znižovania podielu ovdovených žien v jednotlivých vekových skupinách

reprodukčného veku. V roku 2011 bola úroveň toho podielu pod 4 %. Trend postupného znižovania podielu ovdovených žien sa prejavil aj vo vyšších vekových kategóriách. Kým na začiatku sledovaného obdobia (1921) bola viac ako polovica ženskej populácie ovdovená už vo veku 65 a viac rokov, v súčasnosti (2011) je to až od veku 75 rokov a viac, pričom v porovnaní s rovnako starými ovdovenými mužmi je ich podiel niekoľkonásobne vyšší (graf č. 22 – 23).

Graf č. 20 – 23: Podiel ovdovených mužov a žien na Slovensku – vybrané vekové skupiny, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

4. VZDELANIE OBYVATEĽSTVA SLOVENSKA

V prvých dvoch sčítaniach po vzniku Československej republiky sa u obyvateľstva zisťovala iba úroveň gramotnosti, t. j. znalosť čítania a písania. Prvýkrát v histórii sa u obyvateľstva nad 15 rokov zisťovalo najvyššie dosiahnuté vzdelanie až v prvom povojnovom sčítaní v roku 1950.

Tabuľka č. 3: Štruktúra obyvateľstva SR (16 roční a starší) podľa vzdelania, sčítanie obyvateľstva 1950 – 2011

Vzdelanie	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
	Muži						
Základné	87,8	83,7	49,3	43,4	30,6	20,2	13,5
Stredné bez maturity	4,1	3,8	31,4	31,8	36,8	37,4	35,0
Úplné stredné	4,5	7,9	12,9	16,8	21,7	28,9	33,3
Vysokoškolské	1,0	2,6	4,3	6,6	9,4	11,1	16,7
Bez vzdelania	1,4	1,2	0,7	0,6	0,6	0,3	0,2
Ženy							
Základné	91,1	87,0	72,2	59,6	45,3	31,9	21,2
Stredné bez maturity	3,2	3,6	10,6	15,4	20,2	22,1	22,6
Úplné stredné	2,0	6,0	12,6	19,1	26,6	35,0	36,2
Vysokoškolské	0,1	0,6	1,8	3,8	6,2	8,7	17,6
Bez vzdelania	1,9	1,8	1,1	0,9	0,8	0,4	0,1
Spolu							
Základné	89,5	85,4	61,0	51,7	37,0	26,3	17,5
Stredné bez maturity	3,6	3,7	20,7	23,3	28,2	29,4	28,9
Úplné stredné	3,2	6,9	12,8	18,0	25,0	32,9	36,7
Vysokoškolské	0,5	1,6	3,0	5,2	7,8	9,9	17,2
Bez vzdelania	1,6	1,5	0,9	0,7	0,7	0,4	0,1

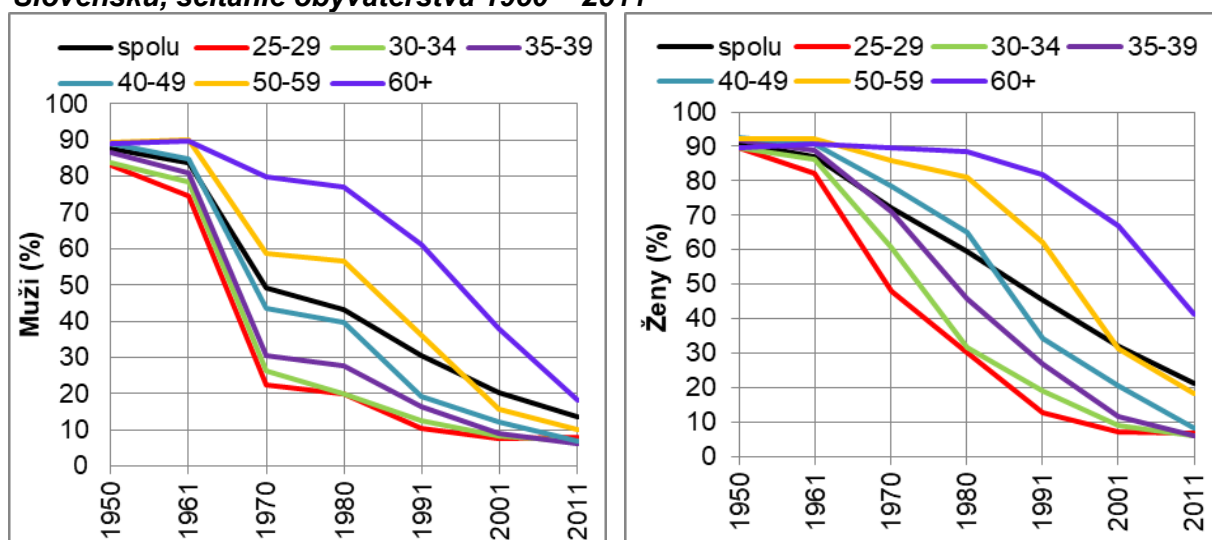
Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Podľa jeho výsledkov prevažovalo u obyvateľstva na Slovensku základné vzdelanie a iba 7 % žien a 11 % mužov nad 15 rokov malo vyššie ako základné vzdelanie. Vo všetkých vekových kategóriách bol podiel mužov so základným vzdelaním vyšší ako 80%, v prípade žien sa pohyboval okolo 90% (graf č.24 - 25). V 50. rokoch minulého storočia bolo možné získať vzdelanie iba formou denného štúdia. Až nasledujúce roky priniesli rozmach rôznych foriem externého vzdelávania, čo významne prispelo k zvýšeniu vzdelanostnej úrovne slovenskej populácie.

Ako ukázali výsledky nasledujúceho sčítania z roku 1961, v populácii naďalej dominovalo základné vzdelanie. U osôb s vyšším vzdelaním prevažovalo u oboch pohlaví úplné stredné vzdelanie a mierne vzrástol aj podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním (tab. č. 3). Štruktúra obyvateľstva podľa vzdelania sa začala výraznejšie meniť v 70. rokoch minulého storočia. Podiel osôb so základným vzdelaním klesol na 61 %. Kým v prípade žien stále prevažovalo základné vzdelanie (72 %), takmer polovica mužskej populácie už dosahovalo vyššie vzdelanie. Rozmach učňovských škôl, ktoré boli po zmene klasifikácie vzdelanostných stupňov¹ zaradené do siete stredných škôl, spôsobil nárast podielu osôb so stredným vzdelaním bez maturity hlavne u mužov (31 %). Ženy preferovali skôr úplné stredoškolské vzdelanie (12,6 %).

¹ Zákon č. 186/1960 Zb. o sústave výchovy a vzdelávania (školský zákon) z 15. 12. 1960

Graf č. 24 – 25: Podiel mužov a žien bez vzdelania a so základným vzdelaním na Slovensku, sčítanie obyvateľstva 1950 – 2011

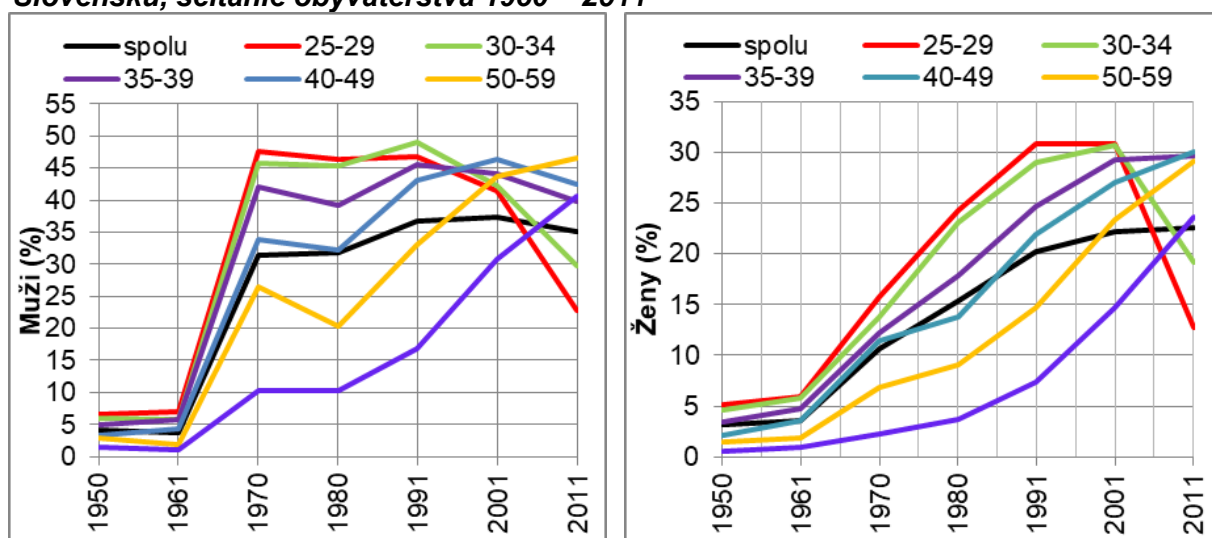
Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Ako ukázali výsledky nasledujúceho sčítania z roku 1961, v populácii naďalej dominovalo základné vzdelanie. U osôb s vyšším vzdelaním prevažovalo u oboch pohlaví úplné stredné vzdelanie a mierne vzrástol aj podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním (tab. č. 3). Štruktúra obyvateľstva podľa vzdelania sa začala výraznejšie meniť v 70. rokoch minulého storočia. Podiel osôb so základným vzdelaním klesol na 61 %. Kým v prípade žien stále prevažovalo základné vzdelanie (72 %), takmer polovica mužskej populácie už dosahovalo vyššie vzdelanie. Rozmach učňovských škôl, ktoré boli po zmene klasifikácie vzdelanostných stupňov² zaradené do siete stredných škôl, spôsobil nárast podielu osôb so stredným vzdelaním bez maturity hlavne u mužov (31 %). Ženy preferovali skôr úplné stredoškolské vzdelanie (12,6 %).

Významným faktorom, ktorý viedol k zvýšeniu vzdelanostnej úrovne obyvateľstva bola možnosť štúdia popri zamestnaní na stredných i vysokých školách. Nasledujúce sčítania v rokoch 1980 a 1991 potvrdili nastavený trend zvyšovania úrovne vzdelania. Významne klesol podiel osôb so základným vzdelaním a vzrástol podiel osôb vo všetkých typoch vyššieho vzdelania. Počet osôb bez vzdelania nedosahoval ani 1 %. Posilnilo sa postavenie osôb so stredným vzdelaním bez maturity (23 % v roku 1980 a 28 % v roku 1991), ako aj s maturitou (18 % v roku 1980 a 24 % v roku 1991). U mužov naďalej prevládalo stredné vzdelanie bez maturity (37 % v roku 1991) a u žien stredné vzdelanie s maturitou (26,6 % v roku 1991). V ich prípade vzrástol aj podiel s neúplným stredným vzdelaním (20 % v roku 1991). Pokračoval rast podielu osôb s vysokoškolským vzdelaním. V 80. rokoch sa ich podiel zvýšil z 5,2 % (1980) na 7,8 % (1991).

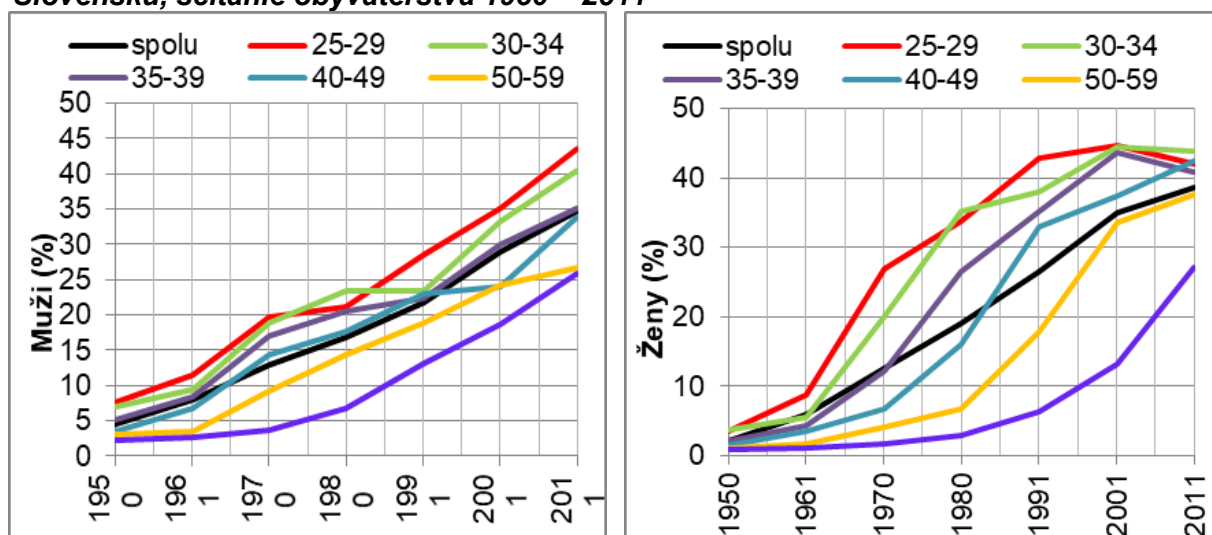
² Zákon č. 186/1960 Zb. o sústave výchovy a vzdelávania (školský zákon) z 15. 12. 1960

Graf č. 26 – 27: Podiel mužov a žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity na Slovensku, sčítanie obyvateľstva 1950 – 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

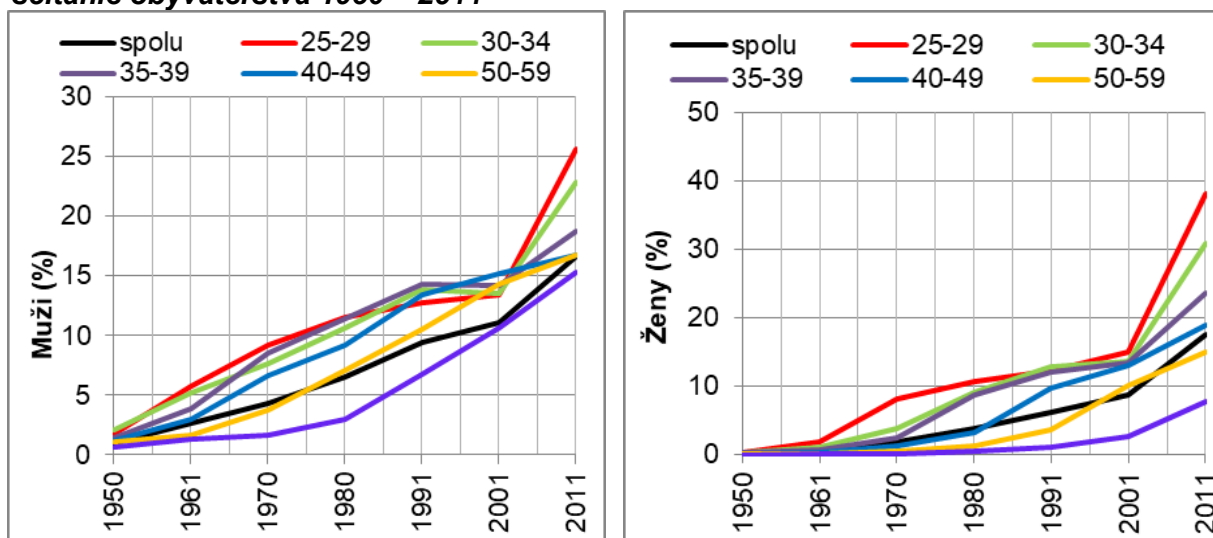
Graf č. 28 – 29: Podiel mužov a žien so stredoškolským vzdelaním s maturitou na Slovensku, sčítanie obyvateľstva 1950 – 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Výsledky posledných dvoch sčítaní obyvateľov jednoznačne poukazujú na skutočnosť, že na Slovensku dochádza ku zmene vzdelanostnej štruktúry. Táto kvantitatívna a najmä kvalitatívna premena sa vyznačuje jednoznačným príklonom k vyšším stupňom vzdelania [9]. Kým v roku 1991 malo základné vzdelanie 37 % populácie nad 16 rokov, v roku 2001 to bolo 26 % a do roku 2011 ich podiel klesol na 17,5 % (u mužov 13,5 %, u žien 21 %). Podiel osôb s neúplným stredným vzdelaním bol približne rovnaký (28 – 29 %), ale významne vzrástol podiel osôb s úplným stredným vzdelaním (z 25 % v roku 1991 na takmer 37 % v roku 2011). Nárast absolventov s úplným stredným vzdelaním prispel k zvýšeniu dopytu po vysokoškolskom vzdelaní. Podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním vzrástol z 8 % na 17 %. Najvyšší podiel vysokoškolsky vzdelaných osôb bol zaznamenaný u oboch pohlaví vo vekových skupinách 25 – 29 a 30 – 34 rokov (graf č. 30 – 31).

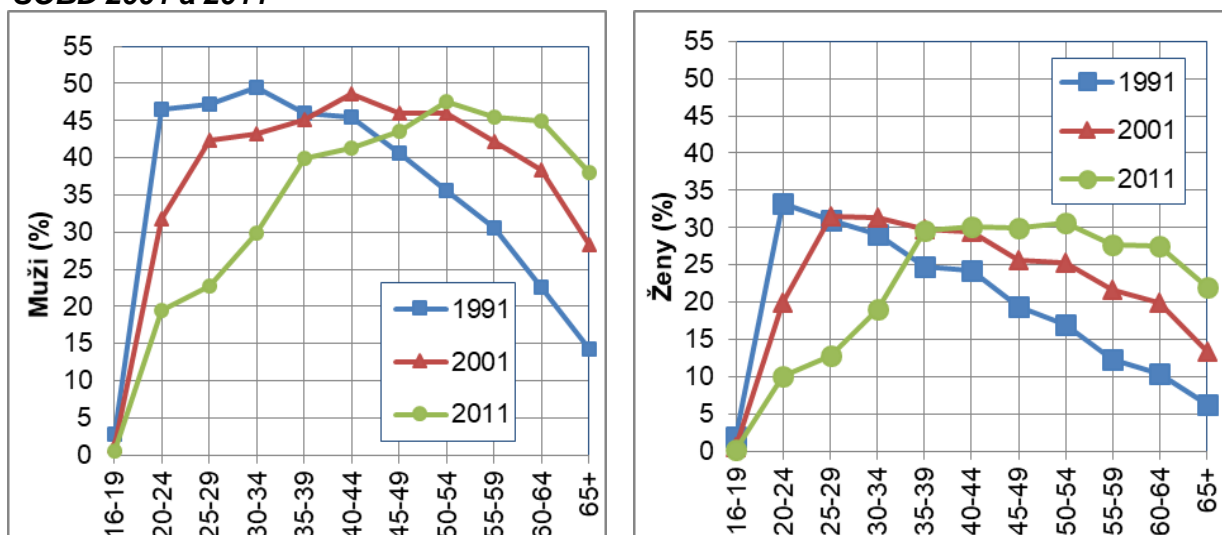
Graf č. 30 – 31: Podiel mužov a žien s vysokoškolským vzdelaním na Slovensku, sčítanie obyvateľstva 1950 – 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Transformácia vzdelanostnej štruktúry na Slovensku prebiehala v dvoch fázach. Prvá sa týkala predovšetkým stredoškolského vzdelania. Jej hlavným znakom bol nárast podielu úplného stredného vzdelania, predovšetkým v mužskej zložke populácie [9, 11, 12, 13]. Podiel osôb so stredným vzdelaním bez maturity sa od začiatku 90. rokov do sčítania v roku 2001 znížil vo všetkých päťročných vekových skupinách mužov od 16 do 39 rokov a žien od 16 do 24 rokov, najviac v skupine 20 až 24 ročných (graf č. 32 – 33). Naopak podiel osôb s úplným stredným vzdelaním vzrástol medzi sčítaniami v rokoch 1991 – 2001 vo všetkých vekových skupinách mužov aj žien. Vo vekovej skupine 20 – 24 rokov so stredným vzdelaním s maturitou dosiahol podiel 54 % u mužov, u žien až 65 % (graf č. 34 – 35).

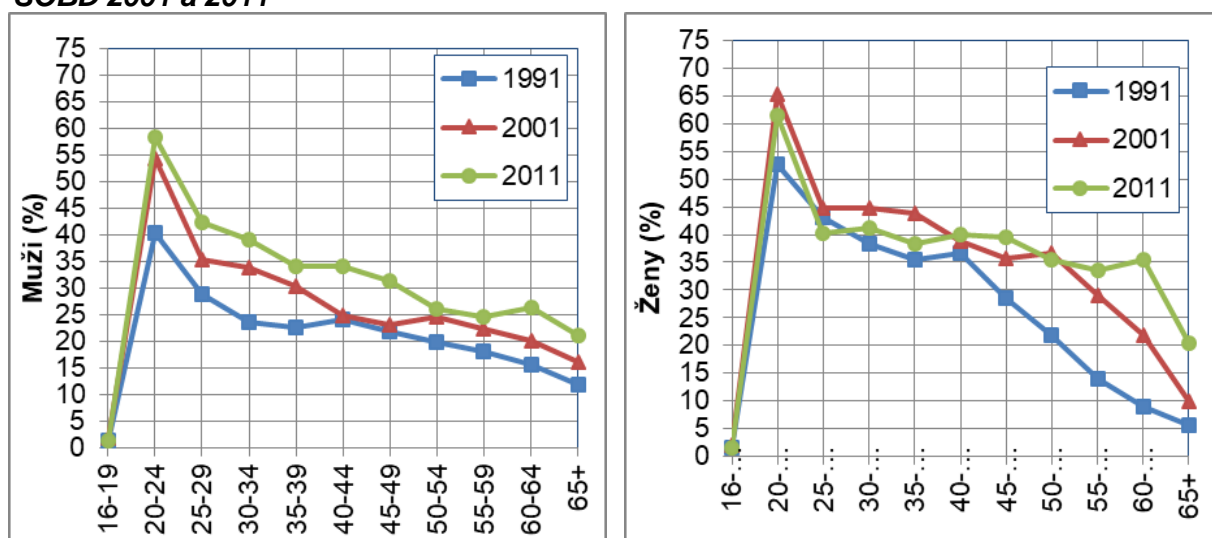
Graf č. 32 – 33: Muži a ženy so stredoškolským vzdelaním bez maturity SĽDB 1991, SOBD 2001 a 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

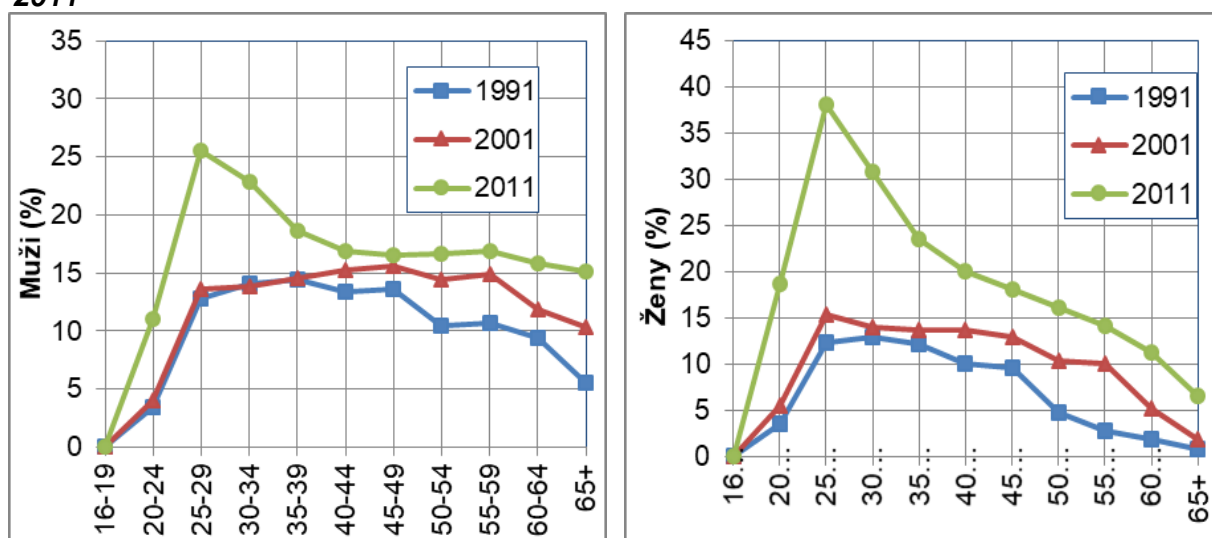
Graf č. 34 – 35: Muži a ženy so stredoškolským vzdelaním s maturitou SL'DB 1991, SOBD 2001 a 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Pod tento priaznivý vývoj sa podpísali rozširujúce sa možnosti štúdia, ako aj napínanie osobných ambícií mladých ľudí, ktorí uprednostnili úplné stredné vzdelanie pred neúplným. Okrem toho je ukončenie stredného vzdelania s maturitou jednou z podmienok pokračovania v štúdiu na vysokej škole. V sčítaní v roku 2001 sa v porovnaní s predchádzajúcim sčítaním neprejavili zásadné zmeny v podieloch osôb s vysokoškolským vzdelaním. Po prvýkrát bol však podiel žien s vysokoškolským vzdelaním vyšší ako podiel mužov. Najviac absolventov vysokých škôl bolo vo veku 25 – 29 rokov (13,6 % mužov a 15,4 % žien).

Graf č. 36 – 37: Muži a ženy s vysokoškolským vzdelaním SL'DB 1991, SOBD 2001 a 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Druhá fáza transformácie vzdelanostnej štruktúry sa prejavila v poslednom sčítaní. Trend zvyšovania úrovne úplného stredného vzdelania na úkor zníženia podielu absolventov s neúplným stredným vzdelaním naďalej pokračoval, zvlášť u mužov. V sčítaní v roku 2011 v porovnaní s predchádzajúcim, vzrástol podiel mužov s úplným stredným vzdelaním vo všetkých vekových skupinách mužov okrem 16

až 19 ročných. U žien došlo v období medzi poslednými dvomi sčítaniami sa mierne znížil podiel v jednotlivých päťročných vekových skupinách do 39 rokov. Podiel osôb s neúplným stredným vzdelaním klesol u oboch pohlaví najviac medzi 24. až 34. rokom.

Hlavným znakom druhej fázy transformácie vzdelanostnej štruktúry bol historicky jedinečný nárast podielu osôb s terciárnym stupňom vzdelania [9, 12]. U mužov podiel vysokoškolsky vzdelaných vo veku 25 – 29 rokov dosiahol takmer 26 % a u žien až 38 %. Podiel žien s vysokoškolským vzdelaním významne prevyšoval podiel mužov vo všetkých päťročných vekových skupinách až do veku 49 rokov (graf č. 36 – 37). Kým u mužov vo veku nad 50 rokov je podľa výsledkov posledného sčítania podiel vysokoškolsky vzdelaných relatívne stabilizovaný nad hranicou 15 %, v prípade žien tento podiel klesá.

ZÁVER

Obdobie od vzniku Československa po súčasnosť bolo plné významných udalostí. Všetky mali svoje politické, historické, ekonomické, sociálne, kultúrne, ale aj demografické pozadie a dôsledky a v plnej miere sa dotkli Slovenska a jeho obyvateľov. Slovensko bolo od vzniku Československej republiky dynamickejšou a mladšou časťou nového štátu. Indexy ekonomického zaťaženia sa vyvíjali priaznivo, starnutie obyvateľstva postupovalo pomaly a malo priaznivé reprodukčné dôsledky. Postupne sa však proces starnutia prehlboval a zrýchľoval. Veková štruktúra sa transformovala z mladej populácie na populáciu, v ktorej je tretina osôb vo veku viac ako 50 rokov, polovica je staršia ako 36,5 roka a priemerný vek sa blíži k 40 rokom. Zmeny vo vekovej štruktúre, v intenzite sobášnosti a rozvodovosti, zmeny postoja k tradičnému manželskému zväzku a uprednostňovanie iných foriem spoluzití, uvoľnenie väzieb s náboženským cítením, viedli k zmenám v štruktúre obyvateľstva podľa rodinného stavu. Podiel slobodných 16-ročných a starších rástol a dnes tvorí takmer tretinu populácie. Iba polovica súčasnej populácie žije v manželskom zväzku. Od druhej polovice 20. storočia rastie podiel rozvedených, na druhej strane pozvoľna klesá podiel ovdovených. Pozitívne však možno hodnotiť zmeny v štruktúre obyvateľstva podľa najvyššieho dosiahnutého stupňa vzdelania. Systematickou podporou vzdelávania, rozvojom školstva, zmenou prístupu k vzdelávaniu ako k dôležitej spoločenskej hodnote, sa podarilo odstrániť negramotnosť, zvýšiť podiel osôb s vyšším ako základným vzdelaním. Významne vzrástol podiel osôb s úplným stredným a vysokoškolským vzdelaním. Slovensko patrí k vyspelým krajinám Európy, v ktorej takmer 30 % mužov a 40 % žien narodených v druhej polovici 80. rokov skončí vysokú školu [8].

LITERATÚRA

- [1] GURÁŇ, P. – FILADELFIOVÁ, J.: Hlavné demografické trendy: Slovensko. In: Sociológia, 1997, č. 5, s. 563 – 578.
- [2] JURČOVÁ, D.: Slovník demografických pojmov. Bratislava: INFOSTAT, 2005.
- [3] ONDREJKOVIČ, P. – MAJERČÍKOVÁ, J.: Zmeny v spoločnosti a zmeny v rodine – kontinuita a zmena. In: Sociológia, 2006, č. 1, s. 5 – 30.
- [4] PILINSKÁ, V.: Veková štruktúra. In: Šprocha, B. – Vaňo, B. (ed.): Populačný vývoj v Slovenskej republike 2014. Bratislava: INFOSTAT, 2015, s. 72 – 79.
- [5] PILINSKÁ, V.: Veková štruktúra. In: Vaňo, B. (ed.): Populačný vývoj v Slovenskej republike 2011. Bratislava: INFOSTAT, 2013, s. 85 – 91.

- [6] PILINSKÁ, V.: Veková štruktúra. In: Jurčová, D. – Mészáros, J. (ed.): Populačný vývoj v okresoch Slovenskej republiky 2009. Bratislava: INFOSTAT, 2010, s. 81 – 93. ISBN978 -80-8938-17-1.
- [7] PILINSKÁ, V.-LUKÁČOVÁ, M. Obyvateľstvo Slovenska podľa výsledkov SODB. Bratislava: INFOSTAT, 2005, 81 s.
- [8] SRB, V.: Obyvateľstvo Slovenska 1918 – 1938. Bratislava: INFOSTAT, 2002, s. 25.
- [9] ŠPROCHA, B. – MAJO, J.: Storočie populačného vývoja Slovenska II.: populačné štruktúry. Bratislava: INFOSTAT, 2016, 119 s. ISBN 978-80-89398-31-7.
- [10] ŠPROCHA, B. – VAŇO, B. Analýza a prognóza reprodukčného správania populácie Slovenska. I. časť Plodnosť. In: Prognostické práce, 2012, č. 2, s. 95 – 120. ISSN 1338-3590. Centrum strategických analýz CESTA.
- [11] ŠPROCHA, B. Regionálna polarizácia Slovenska z pohľadu dosiahnutého vzdelania a hlavné trendy vo vývoji vzdelanostnej štruktúry slovenskej spoločnosti. In Nové výzvy pre sociálnu politiku v období globálnej krízy. Elektronický zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie [elektronický zdroj]. Zostavili Martin Novák, Silvia Ošková. Bratislava: Národohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity, 2010, 1 CD-ROM [15 s.]. ISBN 978-80-225-2973-0. Čiastkový výstup grantovej úlohy MŠ SR a SAV VEGA č. 2/0213/09.
- [12] ŠPROCHA, B.: Regionálne rozdiely v štruktúre obyvateľstva podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania a vnútorná migrácia na Slovensku. In: RELIK, 2011: sborník príspevků [elektronický zdroj]. Slaný: Melandrium, 2011, 1 CD-ROM. ISBN 978-80-86175-75-1. VEGA č. 2/0213/09.
- [13] ŠPROCHA, B.: Vzdelanosť a vzdelanostná štruktúra populácie Slovenska. In: Prognostické práce, 2009, č. 2, s. 145 – 242.
- [14] VAŇO, B. 2005. Populačný vývoj na Slovensku po roku 1990. Demografie, č. 2, s. 103 – 112.

RESUME

Over the past 100 years we have been witnessing a number of significant historical milestones. All of them had their political, historic, economic, social, cultural as well as demographic background and consequences affecting Slovakia and its citizens to a great extent. The current age structure began to form at about the time when the Czechoslovak Republic was established. All the ongoing societal events which affected the development of individual population processes were gradually reflected into the age structure. Slovakia was the more dynamic and younger part of the new state at the time of the creation of the Czechoslovak Republic and also in the period after the Second World War. The economic dependency ratios have developed positively, the population ageing progressed slowly and had favourable reproductive effects. Until the middle of the 20th century, the changes in the age structure of the Slovak population were related mainly to the slightly decreasing proportion of children. The working age population had a relatively faster growth rate than the population over 65. However, the Slovak population was still one of the youngest in Europe. The transformation of the age structure from young to ageing population continued in the second half of the 20th century. At present, one third of the population is aged 50 and over, half of population is older than 36,5 years and the mean age of the population is approaching 40 years. Changes in the age structure, in the intensity of marriage and divorce rate, changing attitudes towards traditional marriage, and the preference of other forms of cohabitation, liberated religious ties, have led to changes in the structure of population by marital status. The proportion of

singles aged 16 years and over grew and today they form almost one third of the population. Only a half of the current population lives in marriage. Since the second half of the 20th century, the proportion of divorced people has increased, while the proportion of widowed is gradually declining. However, the changes in the structure of the population by education, could be evaluated positively. By systematically supported education, school development and by a different access to education as an important social value, we could manage to remove illiteracy and to increase the proportion of people with higher than basic education. The proportion of people with complete secondary and tertiary education has increased significantly. Nowadays Slovakia belongs to the advanced European countries where nearly 30% of men and 40% of women born in the second half of the 1980s graduate from university.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

Mgr. Viera Pilinská vyštudovala Prírodovedeckú fakultu UK v Bratislave, odbor environmentalistika. Od roku 1996 pracovala ako odborná radyňa v sekcii sociálnej štatistiky a demografie Štatistického úradu SR. Od roku 2003 pracuje v INFOSTAT-e vo Výskumnom demografickom centre. Vo svojej výskumnej práci sa zaoberá hlavne vekovým zložením obyvateľstva a populačným starnutím.

KONTAKT

pilinska@infostat.sk